

ARHITECTUL AUSTRIAC FRANZ ANTON HILLEBRANDT, CONSTRUCTORUL PALATULUI BAROC LA ORADEA

ALEXANDRU BAUER

După ampla desfășurare din perioada de culme a barocului, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, arta Europei apusene, îndeosebi arhitectura și plastica arhitecturală, renunțând concomitent la exprimarea prin forme permanente mișcate și la decorația copleșitoare, a creat cadrul propice dezvoltării clasicismului, curent rezultat din reevaluarea elementelor antichității. O dată cu primele semne ale noii perioade stilistice, își făcuseră apariția orientările și concepțiile divergente de cele perimate ale barocului. Însăși noutatea și vigoarea cu care acestea se manifestau, au avut darul să impulsioneze înnoirea vocabularului artistic și tehnic de care uza barocul din faza târzie și, totodată, să influențeze stilul, îndrumându-l spre clasicism.

Așadar, când între anii 1762–1776 se construia palatul la Oradea, în majoritatea țărilor situate în apusul Europei, edificii asemănătoare sau ansambluri de proporții uriașe erau gândite și realizate potrivit principiului simplității și, prin înlăturarea exagerărilor plastice, al clarității – deziderat înscris în programul estetic al curentului nou, clasicizant. Penetrația lui în Transilvania s-a făcut anevoios și cu întârziere. Cauza principală poate fi găsită la periferia Imperiului habsburgic, fapt din care, logic, decurge și penuria de forțe artistice în stare să preia soluțiile fundamentale, deja consacrate, să le prelucreze și apoi, adaptate tradițiilor provinciei, să le aplice.

Ținând seama de obiectivitatea cauzelor, formele baroce tardive predomină la palatul orădean însă nu în așa mare măsură încât să nu poată fi sesizate elementele noi, e drept mai puține, grefate pe ele.

Despre meșteri autohtoni și despre meritul lor în devenirea barocului încă nu se poate vorbi la această dată. Comanda socială relativ nouă, izvorită ca o consecință a realităților politice – incorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic –, la curent cu realizările artei din ambianța Curții vieneze și a marilor nobili, preferă în tot cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea să încredințeze unor meștri aduși din străinătate întocmirea planurilor și conducerea lucrărilor la edificiile ce urmau a fi ridicate conform lor. De pildă, la Oradea, cel care a conceput planul și a dirijat efectiv lucrările a fost austriacul Franz An-

ton Hillebrandt, arhitect și inginer trimis de Viena. Activitatea lui aici nu constituie un caz singular, procedeul fiind răspândit pe tot teritoriul cuprins între granițele Imperiului¹.

Parcursirea principalelor etape ale vieții maestrului, cunoașterea locului de formare artistică și contactele cu marii arhitecți ai vremii, cu operele lor, prezintă o însemnătate deosebită, deoarece servește deopotrivă la deslușirea principiilor care au guvernat creațiile sale și la considerarea valorii de arhitect în contextul artei europene și a forțelor ei.

Franz Anton Hillebrandt s-a născut la Viena în 2 aprilie 1719², nașul său fiind Anton Erhard Martinelli, viitorul arhitect imperial. Din fragedă tinerețe a fost atras de arhitectură. În atelierul de dulgherie al tatălui său, Wolfgang Hillebrandt, și-a petrecut cea mai mare parte din timp. La vârsta de numai 15 ani intră la Academie unde primește cele dintii noțiuni științifice în domeniul artei. Cunoștințele dobândite aici s-au conjugat cu influența exercitată de arta constructivă a marelui arhitect austriac Johann Lukas von Hildebrandt. Faptul acesta nu va rămâne fără urmări.

După terminarea studiilor pleacă într-o călătorie de lungă durată – 15 ani – în țările germane unde, pentru a-și însuși cât mai multe cunoștințe necesare ingineriei, urmărește îndeaproape cunoașterea construcțiilor civile și militare. Din anul 1739 el se apropie de vestitul arhitect german Johann Balthasar Neumann și intră în slujba ducelui Schönborn. Arta maestrului german va lăsa urme adânci în formarea artistică a tinărului arhitect. Alături de Johann Lukas von Hildebrandt și Johann Balthasar Neumann, Maximilian von Welsch – prin construcțiile sale echilibrate și ponderate va influența formația lui artistică, orientându-l spre clasicism.

Viitorul arhitect și inginer manifestă un interes aparte față de construcțiile militare. Anii 1741 și 1742 îl găsec lucrând la fortificațiile militare ale Vienei și Ravensburgului.

¹ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 573.

² Principalele date privind viața și activitatea arhitectului austriac Franz Anton Hillebrandt ne sînt furnizate de Kapossy János în lucrarea *F. A. Hillebrandt* apărută la Budapesta în 1924.

Fig. 1. Palatul baroc din Oradea.

Mai tirziu, în 1745, la cererea lui Jadot de Ville Issey, face schițele și măsoară „Burgul”.

Prima creație individuală este palatul contelui Ulfeld din Viena, executat în 1750³.

Activitatea depusă pînă în 1757, atestă valoarea sa de arhitect cu resurse multilaterale și, ca atare, numit prim constructor al Camerei regale maghiare, în locul devenit vacant prin moartea lui Johann B. Martinelli, fratele lui Anton Erhard, i se încredințează conducerea șantierului din cetatea Budei⁴ și a tuturor lucrărilor din Ungaria.

Unele cercetări îi atribuie lui meritul de a fi ridicat palatul Apponyi (1761), iar cîteva particularități de stil prezentate la palatele Eszterházi (1762), Szécsen-Lamberg (1754–1762) și Wachtler (1775–1781), par proprii manierei sale de a construi⁵. Oricum, dacă nu el a fost autorul acestor edificii, contribuția sa este evidentă. Ipotezele emise se bazează pe o anumită tradiție în construcții și pe concluziile stilistice relevate prin alte lucrări despre care se știe cu siguranță că sînt ale sale (și care se găsesc în parte în clădirile enumerate).

În 1761, arhitectul se află la conducerea șantierului pe care urma să se ridice palatul episcopal⁶. Cu supravegherea și dirijarea lucrărilor conform planurilor s-a ocupat Johann Michael Neumann, constructor sosit și el tot din Viena⁷. Înaintea începerii lucrărilor mai multe planuri fuseseră concepute de Giovanni Battista Ricca, autorul catedralei romano-catolice din vecinătate, dar Hillebrandt renunță la ele și întocmește altele noi. Munca pe șantier începe după indicațiile și desenele lui pînă în momentul în care Cancelaria⁸ îi cere să modereze lucrul și să renunțe la planul amplu elaborat inițial. Cererea Cancelariei și sumele modeste alocate construcției îl determină pe arhitect să opereze o serie de reducții și simplificări. Ca urmare, balcoanele, vasele și statuile alegorice figurate în planuri nu mai sînt executate, unele elemente portante, cum ar fi consolele interpușe între triglifele parterului și ciubucul primului nivel, concepute și realizate la aripa nordică în vederea consolidării rezaliturilor acolo unde se prevăzuseră balcoanele, dispar complet la cealaltă aripă, iar în locul pilaștrilor ionici existenți la fațada exterioară nordică, la cea de pe latura sudică s-au construit doar pilaștri dorici, mai ieftini și mai ușor de executat. Modificările survenite, pe lângă faptul că pot fi urmărite direct pe monument, ilustrează că ele s-au produs atunci cînd aripa nordică era deja înălțată pînă la nivelul la care trebuiau să fie așezate balcoanele, adică pînă la prima cornișă. Se poate deci conchide că lucrările ori s-au desfășurat pe tot frontul șantierului, continuîndu-se insistent spre nord, deoarece pe terenul dinspre sud se făceau nivelările și se întăreau fundațiile, ori, și e mai demn de crezut, au început cu aripa nordică unde nu era nevoie de amenajări speciale.

Analiza concepției arhitectonice și a mijloacelor de expresie relevă că palatul se înalță în spiritul arhitecturii baroce sud-germane. Cunoștințele dobîndite în Germania de sud și în mod direct influențele rezidenței ridicate de Johann Balthasar Neumann la Würzburg (1720–1744)⁹ au constituit liniile directoare în orientarea artistică a arhitectului și s-au materializat în lucrarea de la Oradea.

În acest context, interesante de urmărit sînt analogiile între cele două rezidențe, precum și felul în care Franz Anton Hillebrandt a înțeles să preia noile soluții artistice apărute în arhitectura apuseană și să le aplice la palatul episcopal.

De la început sesizăm că rezidențele sînt asemănătoare, ambele în formă de U, ceea ce înseamnă că planul edificiului sud-german a servit ca sursă de inspirație arhitectului la elaborarea proiectului palatului orădean. Afirmarea poate fi întărită cu schițele de plan (atribuite lui și

publicate de Kapossy János) în care rezaliturile dinspre curtea interioară trebuiau să poarte balcoane. După felul plasării și numărul lor, deducem că el a avut ca model palatul din Würzburg. Mai mult, din documente aflăm că arhitectul a intenționat să decoreze edificiul cu vase și statui alegorice aidoma celor puse de Neumann pe rezidența sud-germană, dar atît vasele și statuile, cît și balcoanele din planurile inițiale, nu au fost realizate din motivele arătate mai înainte. Dacă totuși lucrările ar fi continuat conform planurilor inițiale, atunci episcopia din Oradea ar fi beneficiat de un palat ce ar fi constituit o replică, însă de proporții mai reduse, potrivit posibilităților financiare, a celui din Würzburg.

În afara rezidenței înălțată de Balthasar Neumann, alte construcții ca: palatul Belvedere (1693–1724) creat de Johann Lukas von Hildebrandt,¹⁰ castelul de vară din Werneck (1731–1747) executat tot de Johann Balthasar Neumann pentru episcopul K. Fr. Schönborn și Orangeria din Fulda lucrată de Maximilian von Welsch,¹¹ ilustrează indubitabil sursa compoziției axiale a articulării și a unor elemente de plastică arhitecturală. Pe lângă toate acestea se știe că Johann Lukas von Hildebrandt a contribuit prin sfaturi la ridicarea rezalitului central al palatului din Würzburg,¹² ori, cum palatul din Oradea e un ecou al celui german, apare evident că ideile lui au fost preluate nemijlocit – prin Balthasar Neumann – și aplicate în mod strălucit de Hillebrandt.

În ansamblu, operele sale atestă că a fost deosebit de sensibil la excelentul simț al proporțiilor pe care îl avea Hildebrandt și la eleganța combinată cu o libertate genială în creație degajată de edificiile lui Neumann. Concepția artistică a arhitectului german privind forma palatului, distribuția gradată a plasticii arhitecturale, compunerea maselor și organizarea spațiului interior, s-a concretizat prin el la Oradea. Observăm totuși că, spre deosebire de maestrul său, el preferă simplitatea și simetria în limbajul plastic, concomitent cu echilibrul dintre accentele orizontale și cele verticale asupra căruia se apleacă cu mai multă insistență.

După cum am mai arătat, procesul de reevaluare a artei antice petrecut la mijlocul secolului al XVIII-lea a generat mutații substanțiale în arhitectura și plastica arhitecturală a țărilor apusene. Astfel, formele noi, născute din prelucrarea valorilor antichității încep să ia locul sau să se grezeze pe cele tardive, orientînd arta de a construi și decora spre simplitate și sobrietate. Franz Anton Hillebrandt, înzestrat cu mult spirit novator, a sesizat la timp apariția elementelor noi și în consecință le-a luat în considerare, asimilîndu-le. În acest fel se explică prezența – între formele baroce dominante – a elementelor de factură clasicistă ca: frontonul triunghiular care încoronează rezalitul central, „sprincenele” triunghiulare de pe fațadele aripilor laterale, șiragurile de perle și astragale, unele uși și cămine. Îmbinarea abilă a acestora în patosul plin de tensiune al barocului și tratarea lor cu o libertate care le conferă trăsături originale, îi scoate în evidență calitățile deosebite de artist.

Deși era înaintat în vîrstă, maestrul își continuă activitatea creatoare cu aceeași acuratețe ca în anii tinereții. La 64 de ani, se ocupă printre altele de transformarea structurală a mănăstirii din cetatea Budei, nu în scopuri religioase¹³.

După mai bine de cinci decenii de muncă prodigioasă pe tărîmul artelor, Franz Anton Hillebrandt încetează din viață la 25 ianuarie 1797 la Viena.

Aflat în slujba mării nobilimi austriece, maghiare și a clerului catolic cărora le-a ridicat edificii grandioase și somptuoase, conforme idealurilor lor de clasă, Franz Anton Hillebrandt și-a cîștigat un binemeritat loc în galeria artiștilor, putînd fi așezat alături de coriferii arhitecturii baroce Johann Bernhard Fischer von Erlach, Johann Lukas von Hildebrandt și Johann Balthasar Neumann. El poate fi considerat, fără nici o exagerare, un demn și strălucit reprezentant al perioadei de tranziție de la barocul tardiv la clasicism.

¹⁰ Biró József, *op. cit.*, p. 64.

¹¹ Wilhelm Pinder, *op. cit.*, p. VII, X.

¹² *Ibidem*, p. IX.

¹³ *Művészeti lexikon*, vol. II, Budapest, Akadémiai kiadó, 1966, p. 388.

³ Kapossy János, *op. cit.*, p. 8; *Művészeti lexikon*, vol. II, Budapest, Akadémiai kiadó, 1966, p. 387.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Kapossy János, *op. cit.*, p. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 13.

⁷ *Művészeti lexikon*, vol. III, Budapest, Akadémiai kiadó, 1967, p. 518. Numele lui Johann Michael Neumann este amintit și de textul pus o dată cu piatra de temelie „... Ioan, Mich. Neuman PRAESVL...” publicat în Biró József, „Nagyvárad barok és neoklaszikus művészeti emlékei”, Centrum kiadóvállalat, Budapest, 1932, p. 105.

⁸ Biró József, *op. cit.*, p. 133.

⁹ Wilhelm Pinder, *Deutscher Barok*, Karl Robert Lange-Wiesche, Düsseldorf et. Leipzig, p. IX.